

«Прайсці яшчэ раз, азірнуцца...»

Мой родны кут, як ты мне мілы!..
Забьць цябе не маю сілы!
Не раз, утомлены дарогай,
Жыццём вясны мае убогай,
К табе я ў думках залятаю
І там душою спачываю.
О, як бы я хацеў спачатку
Дарогу жыцця па парадку
Прайсці яшчэ раз, азірнуцца,
Сабраць з дарог каменні тья,
Што губяць сілы маладыя,—
К вясне б маёй хацеў вярнуцца.

Якуб Колас

Прадстаўленую чытацкай увазе кнігу пра Песняра захацелася пачаць менавіта з гэтых простых і мілагучных радкоў паэмы Якуба Коласа «Новая зямля». Чаму? Таму што прастата іх геніяльная: на першы погляд нічога асаблівага — звычайныя словы, звычайныя думкі, аднак, лепш не скажаш і перадаць сваімі словамі немагчыма. А таксама таму, што ў гэтых радках закладзены наш генетычны культурны код (не дарэмна паэма «Новая зямля» лічыцца візітнай карткай Беларусі) і знаходзіцца ключ да разумення светапогляду, характару Якуба Коласа, які запрасіў нас, сваіх чытачоў, у цікавае, але няпростое, як яго лёс, падарожжа: «Дарогу жыцця па парадку / Прайсці яшчэ раз, азірнуцца...»

Трэба сказаць, магчымасцю прайсціся Коласавымі сцэжкамi мы даволі часта карыстаемся падчас вывучэння яго мастацкіх твораў. У гэтым таксама шмат дапамагаюць родныя Я. Коласа, музейныя захавальнікі яго спадчыны, літаратуразнаўцы, пісьменнікі, выдаўцы. Так, нельга пераацаніць каштоўнасць апублікаваных пасля смерці народнага паэта ўспамінаў яго сыноў — Данііла Канстанцінавіча і Міхася Канстанцінавіча Міцкевічаў, гісторыка-біяграфічных, навукова-даследчых артыкулаў і кніг унучак Якуба Коласа Марыі Міхайлаўны і Веры Даніілаўны Міцкевіч, праўнучкі Васіліны Валер’еўны Міцкевіч, а таксама іншых родзічаў, сваякоў, сяброў і паплечнікаў.

Не толькі актам ушанавання памяці Я. Коласа, вынікам даследавання яго літаратурнай спадчыны і біяграфіі, а вялікім крокам наперад у развіцці беларускай літаратуры і мовы, літаратуразнаўчай і мовазнаўчай навукі з’яўляюцца

наступныя выданні: аповесць-эсэ М. Лужаніна «Колас расказвае пра сябе» (1982); кніга Д. К. Міцкевіча «Любіць і помніць. Успамінае сын Якуба Коласа» (2000); складзены аддзелам выданняў і тэксталагіі Інстытута літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі 20-томны Збор твораў Якуба Коласа (2007—2012); створаны вядомым літаратуразнаўцам, членам-карэспандэнтам НАН Беларусі М. І. Мушынскім «Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа» (2012); складзены М. К. Міцкевічам зборнік «Якуб Колас. У думках, у сэрцах, у песнях: успаміны, нарысы, эсэ, прысвячэнні» (2012) з серыі «Жыццё знакамітых людзей Беларусі» і кніга «“Табой я жыў, табой живу...”: пра жонку Якуба Коласа» (2022) ва ўкладанні В. В. Міцкевіч і В. Д. Міцкевіч; падрыхтаваныя супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа НАН Беларусі слоўнікі — «Тлумачальны слоўнік адметнай лексікі ў творах Якуба Коласа» (2003), «Слоўнік лексічных варыянтаў у мове твораў Якуба Коласа» (2012) і шматтомны слоўнік мовы Якуба Коласа, які рыхтуецца акадэмічнымі мовазнаўцамі з 2021 г.

Тым не менш яшчэ ёсць над чым працаваць, бо неабходна з цягам часу стварыць фундаментальныя выданні — манаграфію і энцыклапедыю, якія б шырока і шматаспектна асвятлялі жыццё і дзейнасць народнага паэта Беларусі. Хочацца спадзявацца, што ў нейкай ступені паспрыяе гэтаму прапанаванае цяпер выданне з серыі «ЖЗЛБ», якое грунтуецца на пералічаных вышэй і многіх іншых публікацыях, але мае істотнае адрозненне ад іх — гэта не зборнік артыкулаў, успамінаў, мастацкіх твораў і дакументальных крыніц, а жыцццяпіс, створаны шляхам спляцення фрагментаў аўтабіяграфій, лістоў, дзённікавых запісаў паэта і ўспамінаў блізкіх яму людзей у адзіны рознакаляровы ланцужок даўжынёй у 73 пражытых Коласам гады. Зразумела, што біяграфічнасць выдання абумоўлівае адпаведную тэматычную скіраванасць, але тут не абыходзяцца ўвагай і знакавыя для беларускай літаратуры паэмы «Сымон-музыка», «Новая зямля», трылогія «На ростанях», аповесць «Дрыгва», зборнікі вершаў і некаторыя іншыя творы Я. Коласа.

Матэрыял пададзены ў своеасаблівай форме літаратурнай мазаікі і ў храналагічным парадку, аздоблены шматлікімі фотаздымкамі, што дазваляе не проста сістэматызаваць і данесці інфармацыю, але і перадаць, наколькі магчыма, прыгажосць родных мясцін паэта, сямейную атмасферу, хатнюю ўтульнасць і тую эпоху, у якой жыў і якую ствараў Якуб Колас.

«Кожная дата, што пачынае новы лік, заслугоўвае таго, каб на ёй спыніцца»¹, — напісаў Пясняр у сваім дзённіку. Давайце прыслухаемся да Коласавай мудрасці і разам, няспешна, каб не прапусціць нешта асабліва важнае, пройдземся па яго жыццёвых сцежках...

*Наталля Якавенка,
вядучы навуковы супрацоўнік
Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа
Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
доктар філалагічных навук, дацэнт*

¹ З дзённіка Якуба Коласа «На схіле дзён». Збор твораў: у 20 т. Т. 20, с. 334.

1882

Якуб Колас (Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч) нарадзіўся 3 лістапада (22 кастрычніка ст. стылю) 1882 г. у засценку Акінчыцы былога Мінскага павета ў сям’і малазямельных сялян. Бацька, Міхаіл Казіміравіч, у гэты час працаваў лесніком у каморы князя Радзівіла. Служба і падначаленае становішча вельмі прыгняталі яго, і ён жыў мараю аб сваёй зямлі.

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 176.

[З успамінаў Я. Коласа]¹ Хаты тае, дзе я нарадзіўся, няма. Але на тым жа месцы пабудавана амаль такая самая. Там жыў адзін час ляснік. А леснікова пасада была перанесена з Акінчыц у Альбуць.

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 22.

Бацька Якуба Коласа — М. К. Міцкевіч. Мастак Лазар Ран. 1968 г.

Хата ў Акінчыцах

¹ Тут і далей у квадратных дужках даюцца тлумачэнні ўкладальніка кнігі.

Інтэр'ер Акінчыцкай лясной каморы.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1986 г.

[З верша Я. Коласа «На раздарожжы»]

Пры шляху шырокім,
Дзе стаіць камора,
Я на свет радзіўся
Пад глухі шум бору,
Позняю парою,
Восенню гнілою.

<...>

Ў розныя старонкі
Каля той каморы
Распаўзліся сцежак
Шэрыя узоры —
Вузкія, глухія
Сцежачкі крывыя...

Колас Я. Збор твораў : у 20 т. Т. 2, с. 6.

Існуе версія, што менавіта ў Новым Свержані ва Успенскай царкве ахрысцілі немаўлятка Кастуся позняй восенню 1882 г. Хроснай маці Кастуся была жонка Акінчыцкага ляснічага Канстанціна Сянкевіча — Хрысціна рымска-каталіцкага веравызнання. На жаль, пацвердзіць гэту версію немагчыма, у 1890 г. у царкве адбыўся моцны пажар, верагодна згарэлі і метрычныя кнігі, дагэтуль яны не выяўлены ў архівах.

Міцкевіч В. Мясцічка Новы Свержань, с. 156.

Радаводная Якуба Коласа высветлена супрацоўнікам музея Якуба Коласа Генадзем Тумасам праз вывучэнне архіўных дакументаў, копій метрычных

кніг былога мікалаеўскага касцёла. Сталі вядомымі прапрадзед Якуба Коласа Лявон Міцкевіч, пахаваны ва ўзросце 41 года на мікалаеўскім парафіяльным могільніку 18 верасня 1797 года, і прапрадзед з боку маці Ігнась Лёсік, сын якога Язэп (прадзед песняра) нарадзіўся 2 сакавіка 1791 года. Ніякіх іншых зве-стак пра іх, як і пра больш пазнейшых продкаў, не засталася. Яны былі прыгонныя сяляне, бедныя людзі, не мелі ні фамільных багаццяў, ні партрэтаў, або, пазней, фатаграфій, ні даўгавечных надмагільных помнікаў. Іх магілы, як і могільнікі, на якіх былі пахаваны, з часам зніклі назаўсёды з людской памяці. Пра гэта сведчаць такія радкі з «Новай зямлі»:

Каротка памятка аб людзе,
Аб простым людзе. І такая
Ўсім бедным доля выпадае:
Прайсці свой круг, прамарнавацца
І невядомымі астацца
Ды быць забытымі тут ўсімі —
І сваякамі і чужымі.

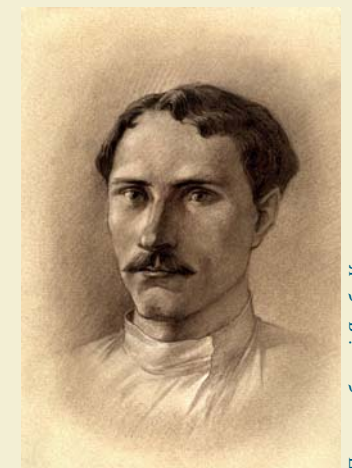
Бацька Якуба Коласа — Міхал Казіміравіч Міцкевіч — і яго маці — Ганна Юр'еўна з Лёсікаў — таксама былі родам з Мікалаеўшчыны. Яны пабраліся шлюбам у 1878 годзе, спачатку жылі ў вёсцы. Там нарадзіліся сыны Уладзя (1879 г.) і Алесь (1880 г.) — старэйшыя браты Коласа. Сям'я расла, а зямельны надзел быў маленькі. Зарабіць на адыходных промыслах было цяжка, і Міхалу давялося шукаць сабе работу:

Міхал, як толькі ажаніўся,
Тады ж ад бацькі аддзяліўся,
Бо стала цесна. З той прычыны
Хадзіў на сплаў ён, на віціны,
Разоў са два схадзіў у Прусы —
Куды не трапяць беларусы?

Так сказана ў «Новай зямлі». Міхал, паступішы на службу, працаваў каморным стражнікам у Акінчыцах з 1 красавіка 1881 па 1 красавіка 1883 года. Тут 3 лістапада 1882 года нарадзіўся трэці сын Кастусь, які пазней стаў Якубам Коласам.

Міцкевіч Д. Родны кут песняра, с. 128–129.

[З успамінаў Я. Коласа] Бацька мой — Міхаіл Казіміравіч — вельмі дужы, шырокі ў плячах, цягавітага заводу чалавек. Ростам з брата Юзіка, вышэйшы за Уладзю. Валасы чорныя, кучаравыя. Мне здаецца, Юзік і я болей падобныя да яго. Няўпынная рупасць і клопат жылі ў яго істоце.

Партрэт бацькі Якуба Коласа.
Мастак Юрый Герасіменка-Жызнёўскі. 1982 г.

Цэлы дзень, а то і ноч бадзьяецца па лясных сцежках, а прыйдзе ў хату, памыецца, пасёрбае чаго-небудзь і не можа ўседзець на месцы. Тупае, пачынае рабіць парадак на панадворку, хоць кол які ўваб'е ў плот. А гаспадарка і ўсе хатнія справы — гэта ўжо быў клопат дзядзькі Антося. Ён крыўдзіўся на бацьку за гэта. «Без цябе зробіцца»,— казаў ён.

Як я цяпер разумею, бацьку няміла было леснікоўства, цягнула праца на зямлі. Пільнай панскае дабро, а ў князя Радзівіла яно і так з горла лезла, не вартуючы. А галоўнае, што сам бацька, бесхацінец, амаль жабрак, у вачах сялян выглядаў панскім сабакам. Выганяй маладзіц з лесу, каб грыбоў ці ягад не збіралі, калі не купілі ў каморы білета на збор. Не спускай вока з лесу, бо дзе-небудзь ад ладнага дубка ці хвойкі застанецца толькі лысы пянёк.

А як таму мужыку было не ўкрасці, сярод пушчы жывучы? Купіць жа няма за што. А дровы трэба, падрубываюць, лаціны на страсе ператляваюць. Дый прыказка падахвочвае: хто ў лесе не злодзей, той дома не гаспадар. Ну, вось і даводзілася бацьку і сякеры адбіраць, і пад штраф людзей падводзіць.

А не зрабі гэтага — пражануць з пасады, кавалак хлеба страціш.

Сварыўся ён з людзьмі, і, мусіць, аднойчы збілі яго. Не скардзіўся, нічога не сказаў у хаце. Пастагнаў уночы, маці нашмаравала бакі тарпатынаю, а раницаю павалокся на абход.

На ногі быў лёгкі і з'яўляўся заўсёды там, дзе яго і не чакалі парубшчыкі. Праз гэту ўвішнасьць ды таму, што ён быў хударлявы, высах, бегаючы па лесе, мусіць, і далі яму мянушку «Струк». Магчыма, да мянушкі прычынілася яго кучаравасць. Але ўголас з яго гэтак не «выдзіраліся». Ведаеш гэтае слова? Тое самае, што дражніць. Баяліся, а можа, і паважалі, бо ён ніколі лішняй крыўды не рабіў. Злавіўшы ў лесе парубшчыкаў з фурманкай, гужоў не сек, не здэкаваўся, як іншыя леснікі. Затое і адкупіцца ад яго залатоўкай ці паўквартай таксама не ўдавалася. «Ідзі ў камору і купі сабе столькі пнёў, колькі высек,— казаў ён вінаватаму.— Прынясеш квіт, тады забірай, а я пакуль што памаўчу. А не прынясеш — нам абодвум бяда будзе».

Таму, відаць, і людзі не міналі нашых леснічовак. Заўсёды назбірвалася поўная хата: і платыгоны, і мікалаўцы, і леснікі. Гудуць да поўначы, панам косці перамываюць.

Слова «пан» для мяне было такое ж страшнае, як і «чорт». І калі я, малы, першы раз убачыў ляснічага, які за нешта распякаў бацьку, дык усё заходзіў ззаду, каб паглядзець, ці не цяляпаецца ў яго хвост.

— Адно, як называе Гогаль, «видение», мусіць, нейкі малюнак далячэзнага дзяцінства, калі я толькі ўспрымаў навакольнае, засталася і дагэтуль у маёй памяці. У мяне да сённяшняга часу чамусь усё гэта злучаецца з маці. Як цяпер мне здаецца, маці пасадзіла мяне, а сама пачала рваць траву. І вось і зараз бачу я мяшок з травой на плячах невядомага чалавека. Сон гэта, ці трызня, ці прыбачылася нешта растрывожанаму дзіцячаму ўяўленню? Не ведаю. Але як успомню маці, адразу вярзецца той мех.

Маці — Ганна Юраўна — была з роду Лёсікаў. Мяне заўсёды вабілі і крыху палохалі матчыны вочы. Добра яны глядзелі на нас, малых, але нібы наскрозь. Таму, калі мы рабілі якую-небудзь шкоду і маці пачынала дашуквацца вінаватага, лепей было прызнавацца самому. Зірнеш ёй у вочы і зразумееш: маці ўсё ведае і так, а дапытваецца, бо хоча, каб ты сказаў праўду.

І другое, што ўражала больш за ўсё: матчын голас. Нават калі яна сварылася на нас і пачынала ўшчуваць, голас не траціў мяккасці і дабраты. Я вельмі любіў, як яна спявала. Спявалі ў нас рэдкі: прыедуць госці, падгуляюць і тады заводзяць песні: і жанкі і мужчыны. Тут найболей ішлі ў ход жартоўныя мелодыі, скачоныя. Галасы, у тым ліку і матчын, рабіліся прарэзлівыя, як бы штучныя.

А мне падабалася іншае. Управіўшыся з чарнейшаю работаю па хаце і па гаспадарцы, маці садзілася, як на адпачынак, за верацяно або за шытво. Яна спачатку абзывалася ледзь чутна, тонка-тонка, як шчыгол, прабуючы голас, ці не ахрыпла часам за ноч. Потым матчына песня бралася ў сілу і запаўняла хату.

Спявала маці, калі дома не было мужчын, бацькі і дзядзькі. Ці то саромелася яна, ці можа, лягчэй было ёй думаць, успамінаць дзівочыя гады пад той просценькі напеў. А ўлюбёная матчына песня расказвала пра нешчаслівае каханне, і галоўнаю асобаю, разлучнікам, выступаў Нёман.

Ні матыву, ні слоў успамінуць не магу, але яны недзе жывуць ва мне, і калі пачынаю ўяўляць нашу хату, маці пры рабоце,— здаецца, чую і песню.

Маці амаль не карала нас, хіба што хто-небудзь з дзяцей не хацеў маліцца або мыцца перад нядзеляю. Тады яна развязвала хвартух і даставала паўразамі па вушах. Ратавацца даводзілася на печы ў далёкім кутку, за комінам. Туды яна не лазіла, але гразіла: «Чакай адно! От пагляджу я, ці ўседзіш ты на печы, калі скварак на вячэру напяку».

Работы ў маці ставала: дзяцей было восьмера [акрамя самога Я. Коласа], значыць, з дарослымі, а з намі ўвесь час жыў дзядзька Антося, за стол садзілася нішто сабе дружына. Апрача таго, трэба было абшыць і абмыць усю гэтую плойму. Гаспадыня і прысесці не мела часу.

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 18–20.

У сям'і Міхала Казіміравіча і Ганны Юр'еўны Міцкевічаў нарадзілася трынаццаць дзяцей. Чацвёрэ з іх памерлі малалеткамі, да сталага веку дажылі дзевяць — пяцёра сыноў і чатыры дачкі [Уладзімір (1879—1954), Алесь (1880—1941), Кастусь (1882—1956), Іосіф (1895—1980), Міхась (1897—1991), Міхаліна (1887—1977), Юзэфа (1891—1964), Алена (1893—1980), Марыя (1900—1995)].

Партрэт маці Якуба Коласа.
Мастак Юрый Герасіменка-Жызнёўскі. 1982 г.

Усенародную славу здабыў трэці сын, Кастусь, які стаў народным паэтам Якубам Коласам. Пэўную вядомасць чытальнік і прапагандыст твораў свайго вялікага брата меў Іосіф, ці, як звычайна яго звалі, Юзік. Ведаюць у вялікім свеце Міхася: пісьменніка [карыстаўся псеўданімам Антон Галіна], настаўніка, грамадскага дзеяча.

Астатнія з дзяцей Міцкевічаў былі «простым людам»: сялянамі, леснікамі, рабочымі...

Міцкевіч Д. К. Любіць і помніць, с. 148–149.

Дзядзька Антось.
Мастак Лазар Ран. 1968 г.

[З успамінаў Я. Коласа] — Дзядзькоў у мяне было трое: Антось, Пятрусь і Яхім. Апошнія два жылі сваімі дамамі, а дзядзька Антось і звекаваў з намі нежанаты. Без яго ўся гаспадарка падупала б.

Я любіў заходзіць да дзядзькі Яхіма ў Мікалаўшчыну. І Пятрусь быў дружбачкі чалавек, употайкі даваў мне малому закурваць. Добра граматы, ён служыў у салдатах. Іхняя часць стаяла ў Адэсе, і дзядзька быў там пісарам. Вярнуўшыся з войска, ён жыў з намі ў Ластку і расказваў пра вялікі партовы горад. Ад яго я ўпершыню пачуў, што такое мора. Дзядзька прынёс з салдатаў вялікую спакусу — скрынку з арэхавага дрэва. Прыгожая — вачэй не адарваць. Там

у яго ляжалі розныя дробязі, каляровыя паштоўкі, некалькі ракавін. Закурываў, задумаецца дзядзька над сваёю скрынкаю і сядзіць нерухома. І я пры ім, усё роўна як на прывязі. Нарэшце, ён зверне на мяне ўвагу, нахіліць маю галаву да вечка і пытае: «Чуеш, як мора шуміць?» І мне здавалася — шуміць і нібыта пясок ці сухое збожжа перасыпаецца.

Аднойчы дзядзька раздобрываўся, а можа, гарэлкі нюхнуў і падараваў мне сваю скрынку. Я быў на сёмым небе і пачаў валачыцца за ім след у след, як абнаджаны шчанюк.

Дзядзька Пятрусь любіў кнігі, меў «Месяду» Клапштока. Навучыўшыся чытаць, я многа разоў браўся за гэтую кнігу, але нічога ў ёй не мог зразумець.

Была ў нас адна жанчына, Луцэя. Мусіць, любіла дзядзьку Петруся, а ён і ў той бок не глядзеў, асабліва на людзях, адварочваўся.

Пазней Пятрусь ажаніўся і пабудаваў сабе хату ў Мікалаўшчыне. На вяселлі ў яго ад духаты ў хаце пагасла лямпа, ці, можа, пагасіў хто знарок. Мне стала вельмі страшна, бо ўсе гаманілі і спявалі і раптам сціхлі, нібы чакаючы бяды. Здалося, што зараз упадзе столь, абвернуцца сцены і падушачы людзей, а хата была паўнютка. Я расплакаўся, і маці доўга не магла суцешыць мяне. Потым казалі, што з тыдзень я ўсё трывожыўся, уздрыгваў і крычаў праз сон.

У дзядзькі Петруся было дзве дачкі — Кася і Амілья. Потым яны жылі ў Мінску. Моцна сварыліся з сваім бацькам.

— Дзядзька Антось? З ім мы рыбу лавілі, хадзілі на паляванне, па сена ездзілі, прысы секлі. Меў ён да дзяцей ласку і падыход, можа, праз тое, што застаўся бабылём. Любіў пасмяяцца, умеў пажартаваць і пакпіць.

Ростам быў невысокі, ніжэйшы за мяне. Нос — як упор у гэбліку, а пад носам — добрыя пышныя вусы. Валасы каштанавыя, даўгія, крыху хвалістыя, вочкі невялічкія, карыя.

Працавіты чалавек!

Мы з ім пад адной коўдрай спалі. Бывала, ён просіць: «Пачухай мяне!» Я цёр яму спіну зрэбнаю каструбаватай кашуляю. Ён толькі сцэпаецца ад задавалення і ўсё падахвочвае: «О, добра! О-то-то-то!»

Вольнаю хвілінаю ў зімовыя вечары дзядзька Антось дурэў і забавляўся з намі. Быў у яго ўлюбёны вершык:

Ішоў чамборык
Цэраз панскі дворык,
Знайшоў малаток і тапорык.
Рог ці качан?

Калі мы адказвалі: «Качан!», дзядзька працягваў:

Я кажу: качан,
Ты кажаш: качан,
Я зноў пачаў:
Ішоў чамборык
Цэраз панскі дворык,
Знайшоў малаток і тапорык.
Рог ці качан?

Як толькі хто-небудзь абзываўся: «Рог!», дзядзька адразу ж падхопліваў:

Ідзі за парог!

Даводзілася ісці ў халодныя і цёмныя сені, бо захоплены гульнёй дзядзька строга патрабаваў прытрымлівацца правілаў: не выйдзеш — сам выставіць. Стане пад дзвярыма і пачынае:

Прыбег чамборык
На родны дворык,
Прасіў маму і тату...

Партрэт дзядзькі Антоса.
Мастак Юрый Герасіменка-Жызнеўскі. 1984 г.

Той, хто быў у сенцах, мусіў адказваць:

Пусціце ў хату!

Дзядзька азіраў усіх прысутных і пытаўся:

Чамборык дрыжыць,
Пусціць ці хай назад бяжыць?

Тут ужо ўсё залежала ад нашага настрою. Мы маглі крыкнуць: «Назад!» Тады дзядзька рабіў журботную міну, нахіляўся да дзвярэй і, прыклаўшы далоні да вуснаў, громкім шэптам абвешчаў:

Ідзі назад,
Табе дом не рад.

Іншая справа была, калі мы схіляліся да літасці.

Найчасцей маці, баючыся, каб выгнаны за дзверы не застудзіўся, патрабавала: «Пусціць». Дзядзькаў голас лагоднеў, ён прычынаў дзверы:

Сказалі: пусціць,
Хай на печы сядзіць.

Амнісціраваны падаваўся за комін, а гульня працягвалася да таго часу, пакуль мы ўсе не перабіраліся на печ. Апошні ўзлазіў туды дзядзька. Кожны раз мы распытвалі ў яго, хто такі гэты таямнічы чамборык? І амаль заўсёды дзядзька тлумачыў па-рознаму. Сёння чамборык быў карань расліны, выварыўшы яго, можна выдубіць аўчыны на кажух. Цераз тыдзень карань рабіўся чалавекам, які ўмее віць з канпель моцныя павады (чамбары) да аброцей. А яшчэ праз нейкі час чамборык ператвараўся ў сам гэты повад.

І мне вельмі падабалася апошняе: повад ажыў, адвязваўся ад аброці і, худы, даўгалыгі, на тонкіх нагах, пайшоў з тапаром шукаць бацькавай хаты. Гэта было і цікава і трохі страшна. А дзядзька падбаўляў страху, раскажваючы на печы розныя дзівосы, пасля чаго ўжо нікога з нас нельга было выбавіць з хаты ні просьбаю, ні паскам.

«Жылі ў адным сяле дзед і баба,— дзядзька часцей за ўсё пачынаў так.— Былі яны абое старыя, часта сварыліся, і дзед усё гразіў бабе: «Ты мяне ў магілу ўгоніш, але ж і я табе спакою не дам».

Нейк пад восень памірае дзед. І што ты думаеш, як пачалі яго адпяваць, дык ён расплюшчыў адно вока і міргнуў на бабу. Тады ўсе зразумелі, што ён з нячыстай сілай знаецца.

Прыйшлі людзі з могілак, памянулi нябожчыка і збіраюцца разыходзіцца, а баба плача, галосіць, каб хто застаўся з ёю ноч перабыць. Падахвоцілася адна маладзіца, засталася. Толькі палеглі яны — чуюць, нехта шворыцца пад акном. Маладзіца зірк — аж стаіць дзед і губамі шаволіць: «Ідзі дамоў, а я задушу сваю бабу. А не пойдзеш — тое самае і табе будзе». Запалілі яны грамнічныя свечкі перад абразамі і моляцца. А дзед стаіць за акном і зубамі скрыгіча. Сяк-так дабылі да раніцы, і мусіла баба перабірацца да дачкі ў другую вёску.

Хата стаяла забітая, пакуль не атаўбаваўся ў ёй прышлы салдат. «Я, кажа, самога фельдфебеля ў войску не баяўся, а што мне той ваш дзед». Лёг салдат спаць — чуе: ноччу нехта шыняля з яго цягне. Стаіць каля лавы стары і гаворыць: «Аддай шыняля, а то цяпер зіма, холадна голаму ў зямлі ляжаць». Пачалі тузацца: салдат цягне сабе, дзед сабе. На шчасце, заспяваў певень, і дзед знік без следу.

На заўтрашнюю ноч салдат падрыхтаваўся сустрэць госця. Завастрыў асінавы кол і паклаў каля сябе, а ў куток насыпаў галак мелу і на кожнай крыж вугалем намаляваў. Не паспеў змружыць ён вочы — з'явіўся дзед, зноў за шыняля хапаецца. А салдат — хоп галку мелу ды яму ў грудзі. Застагнаў дзед, кінуўся да прыпечка, дзярэ кіпцямі цэглу — ды ў салдата, ды ў салдата. Так і шпурляюцца: салдат галкаю, а дзед цаглінаю. Усе вокны павысаджвалі, сівер дзьме, а салдату горача. Нарэшце падхваціўся ён ды як жарне дзеду галкаю паміж вачэй. Той пахіснуўся і наўцёкі, а салдат дагнаў ды калом паміж крыл. Псюрыў яго да самай магілы, а там убіў кала ў грудзі... І ціха стала ў сяле».

Не даючы нам апомніцца, дзядзька пачынаў адразу ж новую гісторыю:

«А другі стары гэтаксама сварыўся з сынамі. Казаў, што дрэнныя гаспадары, што пасля яго смерці пусцяць увесь набытак на вецер і дзядзеца яму з магілы выходзіць, добра пільнаваць. Адноўчы пасля сваркі разгарачыўся дзед, выпіў конаўку халоднай вады, а цераз дзень і сканаў».

Паплакалі сыны, пахавалі бацьку і забыліся пра ягоную пагрозу. А як паўстаюць рана, дык хлявы парасчыняны, уся удобна сышла з двара. Тыдзень бегаюць, шукаюць, пакуль коні пазнаходзяць, кароў папрыганяюць, авечак дадому прывалаюць. Як толькі збяруць усё говяда ўместа, зноў тое самае. Пільнавалі яны, папа крапіць святою вадою клікалі, а ніяк не могуць дазнацца, хто ім такую шкоду робіць.

Прыехаў аднаго разу да іх госць і застаўся начаваць. Выйшаў ён пад раніцу па патрэбе і бачыць: цягаецца па дварэ стары і выпускае з хлявоў усю жывёлу, ужо і ягонага каня ад воза адвезаў. Госць думаў, што гэта злодзей, ды за каўнер. Стары вылузаўся, а госць яго цэпнуў за шапку. Завыў стары і кажа: «Выскуб ты мне, падла, апошнія валасы. Адразу відаць, што чужы чалавек. Сыны гэтак бы не зрабілі. Скажы ім, што болей не прыйду».

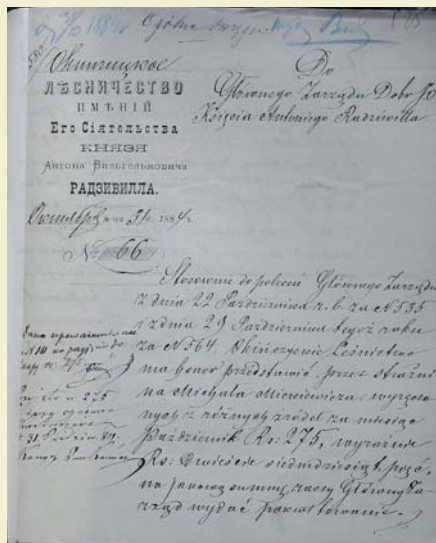
Вярнуўся госць у хату, пабудзіў гаспадароў, паказвае ім шапку і жменьку выскубеных валасоў. Зірнулі сыны і пазналі: бацькава шапка, яго і валасы. На тым і скончылася...»

Лужанін М. Колас раскажвае пра сябе, с. 23–28.

Дзяцінства і маладыя гады будучага паэта прайшлі ў чароўных мясцінах Стаўбцоўскага Прынямоння. Хараство і прыгажосць Ластка, Альбуці, ваколiц Мікалаеўшчыны на ўсё жыццё пакінулі глыбокі след у душы Коласа, зрабілі ўплыў на фарміраванне яго як паэта, былі жыватворнай крыніцай творчага натхнення.

Міцкевіч Д. К. Любіць і помніць, с. 138.

1883—1889

Справаздачны допіс з Акінчыцкага лясніцтва, у якім згадваецца Міхал Міцкевіч, датуецца 31.10.1884 г. З фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (ф. 694, воп. 3, спр. 1986, арк. 125).

Ляснік-каморнік, асобны гасціны пакой і сенцы падзялялі хату на тры часткі. Падлога ў сенцах была выкладзена цэглай, у святліцы гліняная, а ў гасціным пакоі з хваёвых дошак. У асноўным памяшканні стаяла печ, у гасціным пакоі галандская грубка.

Гумно і стайня пад гонтавым дахам, на каменным падмурку, з хваёвых круглякоў, замацаваных у простых вуглах і пяці шулах, укапаных у зямлю. Усярэдзіне будыніна дзялілася прасценкам на гумно і стайню. У гумне ток і два застаронкі на снапы з распілаваных плашак.

Прыгрэбнік з хваёвых круглякоў, на каменным падмурку, крыты гонтай. Увесь паркан быў зроблены з хваёвых плашчакоў, закладзеных у шулы, з брамай і весніцамі.

Каморны стражнік Міхал Міцкевіч меў друкаваную кніжку абавязкаў ляснога вяртаўніка і друкаваную кніжку на запіс пададзеных у лясніцтва рэчавых доказаў злачынства. У інвентарным апісанні застаўся ягоны подпіс, надзвычай каліграфічны, пастаўлены ўпэўненай рукою.

Тумас Г. Родны бераг песняра, с. 7–9.

Палясоўшчык Міхал Міцкевіч, выконваючы волю ляснічага, мусіў перабірацца з Акінчыц на Мікалаеўскую лясную камору. У «Службовым фальмуляры лясной варты Акінчыцкага лясніцтва на 1884—85 год» Міхал Міцкевіч значыцца каморным стражнікам на Мікалаеўскай каморы з 1 красавіка 1883 г. да 1 красавіка 1885 г. <...>

Мікалаеўская лясная камора, па водле інвентарнага апісання 1884 года, месцілася пры вёсцы каля дарогі, якая вяла з мястэчка Сверханя ў Мікалаеўшчыну. Усе будынкі на сядзібе каморнага стражніка датуюцца 1883 годам.

Хата, накрытая гонтай, у гладкі вугал, стаяла на каменным падмурку. На ўсю даўжыню зруба ад дарогі меўся адкрыты ганак з трыма апорнымі слупамі. На гэтых тры калонкі апіраўся гонтавы дах з напускам. Святліца, дзе жыла сям'я

[Бацька Я. Коласа] З 1 крас. 1885 па 22 крас. 1890 г. [служыць] — у леснічоўцы Ласток (хутар Ласток).

Мушыньскі М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа, с. 20.

[З успамінаў Я. Коласа] Сухошчына, або Ласток. <...> Гэта кіламетраў дзесяць на поўдзень ад Мікалаеўшчыны. Леснікова пасада — на адзіноце. Бліжэйшае паселішча — шляецкі засценчак Сверанава. А так — пустое месца было. Пясчанае поле, і то малая лапінка, за полем — чорны яловы лес. Праездная дарога далёка. Калі да нас прыходзіў хто-небудзь знаёмы ці сваякі з Мікалаеўшчыны, дык заставаліся на некалькі дзён.

— У Ластку стаяла дзве хаты: новая і старая. У новай жыла наша сям'я, а ў старой мясціліся рабочыя, яны нарыхтоўвалі гонт. Гэтая хацінка была курная, сцены ўсе ў сажы, чорныя, задымленыя. Я няграматны быў яшчэ. Нехта з гантароў напісаў на закуранай бэльцы крэйдаю літару «Р». Гэты невядомы знак здаваўся мне вельмі прыгожым, і я ўсё забягаў у курную хату палюбавацца на літару. А бацька, чалавек невялікай адукацыі — мог распісацца, чытаў крыху па-руску і папольску, нават разбіраў па пісанаму, — смяяўся: «Хто гэтая вывеў такую каравулю?»

— Ад гэтага, мусіць, і пацягнула на грамату. Гантар Кірыла паказаў мне чамусьці не «а», першую літару, а адну з апошніх — «у». Відаць, і яму, як у вядомым анекдодзе, гэтая літара лепей удавалася пры напісанні.

Вясна ў Ластку.
Мастак Уладзімір Ткачэнка. 1982 г.

Ляснічоўка Ласток.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1986 г.

Інтэр'ер леснічоўкі Ласток.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1986 г.

Некаторыя літары мне падабаліся больш. Я пытаўся ў тых, хто ўмеў чытаць, назвы літар і стараўся запомніць. Так умітуські завучыў увесь альфавэт, але чытанне падавалася з вялікімі высілкамі.

— Многа часу праводзіў я на нашай дрывотні. Прыбяжыш туды, сядзеш на кругляках і слухаеш жаўранкаў. Думалася, яны спяваюць нешта зразумелае, не гэтак, як іншыя птушкі.

Была гарачая вясна. Раніца. Я адзін, сяджу на дрывотні, жмуруся на сонца, сілюся ўбачыць, дзе там высока лепіцца птушыны галасок. Раптам здалася — жаўранак просіць бога скінуць агонь на нашу сядзібу.

«Агню, агню-ю, агню-ю-ю-ю! Сюды, сюды-ы, сюды-ы-ы! На леснікоў двор-р-р!» — нібы так і вымаўляла птушка.

Мне ўявілася, што агонь сапраўды ўпаў з неба. Я агледзеўся наўкол. Бачу: віецца сіненькі дымок. Гэта затлеліся сухія трэскі ад кепска прыгашанага недакурка папярсы. А кінуў-то яго зусім не бог, а Сцяпан-гантар, спяшаючыся на снаданне.

— Па суседству з нашай сядзібай падняўся невялікі хвойнічак. Я хадзіў туды збіраць казлякі, сам, адзін. Адноўчы непрыкметна закруціўся паміж дрэў, апынуўся ў старым лесе і разгубіўся. Аднак неяк выбіўся на дарогу. Бягу, хоць і не ведаю, у які бок: да дому ці ад дому. Паабапал — сцяна лесу. Вусцішна. Раптам на дарогу выбег вялізны сабака. Я пасмялеў: значыць, недзе людзі блізка. Прытаіўся за дрэвам ды як кінуся на яго: «Агу-уў!» Сабака толькі клацнуў зубамі і павольна пасунуўся далей.

Дома растлумачылі, што гэта воўк. Як я разумею: гуманны воўк. Не захацеў займацца з блазнотаю. А нарвіся другі, не размаўляў бы ты [Лужанін] зараз, браток, з Якубам Коласам.

— Моцныя былі ў твая часы навальніцы. Асабліва адна. Яна збіралася яшчэ надвечар. Падымалася хмара. За Свераноўскім полем бліскала. Потым ударыў густы, цяжкі гром. Стала страшна, радасна, чамусьці прыемна.

Нас пазаганялі ў хату. Я прыліп носам да шыбіны і ўсё слухаў, як усходжваецца вецер. Потым выкраўся да дзвярэй і выскачыў з хаты. Пабег у садок і сабраў ігруш, поўную пазуху! Многа іх наабівала ветрам.

І тут рэзнула маланка. Вось маланка, дык маланка! Як трайчатка-сахор на тры зубы! Тры вялізныя пальцы ў яе было, і з саменькіх канцоў іскры сыплюцца.

— З ігрушамі была яшчэ адна фацэція. Помніш мае «Грушы-сапяжанкі»? Гэтак амаль і адбывалася са мною і з братам Алесем. На ласткоўскай сядзібе расло некалькі ігруш. Мы з Алесем пасвілі авечкі недалёка ад хаты. Дзядзька Пятрусь гупаў цэпам у гумне. Алесь падвучыў мяне, і я палез у ігрушы. Дзядзька згледзеў, давалося ўцякаць.

Мы з авечкамі адагналіся далей ад дому, каб паказаць, што нас блізка няма. Цяпер цішком падаўся на раздабыткі Алесь. Узлез на ігрушу, налупіў за-

пазуху, а тут — дзядзька! Алесь — наўцёкі, дзядзька за ім. Пакуль Алесь бег, усе ігрушы пагубляў. Так мы і не паласаваліся. А дзядзькі доўга пасмейваліся: «А што, смачныя ігрушкі?»...

— У Ластку жыў з намі дзядзька майго бацькі, мой стрыечны дзед. Вельмі стары, хваравіты і злосны. Ён кульгаў на адну нагу. Калі я назаляў дзеду, ён браўся за дзяду і ўшчуваў.

Маці, выходзячы з двара ці выбіраючыся на поле, часта прасіла дзеда паглядзець мяне. Ён глядзеў, есці даваў, але ці вуха закруціць, ці плескача ўгрэе. «Паплач, здаравейшы будзеш». Каб дапячы дзеду, я палез на прыпечак, выпацкаў рукі ў сажу і ўмыўся імі: «Паглядзі, які я харошы!» Дзед кінуўся за мною з кульбаю, але не дагнаў. Увечар ён паскардзіўся маці, а тая выцягнула мяне з-пад лавы і, па сваім прызвычаенні, адсцёбала нейкім паўразом...

— Калі дзед памёр, дзядзька Антось адчыніў юшку, каб, паводле народнага забабону, «душа выходзіла». Я сеў каля нябожчыка і кажу: «Ага! А цяпер за вуха не пацягнеш!»

Потым, калі мяне ўстыдзілі, растлумачылі, што дзеда занясуць на могілкі і ён ніколі не прыйдзе ў хату, я тужыў і гараваў.

— А вось яшчэ ўспамін з ласткоўскіх часаў. Бацька прыйшоў з Мікалаўшчыны і раскаваў тамтэйшыя навіны: хто памёр, у каго былі хрэсьбіны, хто добрую дзеўку ўзяў замуж.

Гэты «замуж» мне ўявіўся так: хлопец бярэ дзяўчыну за вуха і цягне да сябе ў хату.

Наслухаўшыся навін, я ўзлез бацьку на калені і запытаў:

— Тата, а як гэта жэняцца?

Бацька вышмаргнуў з веніка розачку, задраў мне кашулю і жыгнуў:

— Вось так! Вось так! А вось як!

Другі раз я паспрабаваў падысці да гэтай справы хітрэй:

— Тата! А я ведаю, нашто жэняцца...

— Ну?

— Дзеці рабіць.

Бацька, нічога не гаворачы, выгнаў мяне за дзверы.

— Было аднойчы, што я замалым богу душы не аддаў. Спраўлялі ў Ластку дажынкi. Гуляла наша сям'я, сваякі папрыходзілі са сваім прыпасам.

Чарка ішла наўкруга. Падышла чарга піць дзядзьку Петрусю. Я круціўся ў яго за плячыма на лаве, вось дзядзька і надумаўся: «На, лыкні!» Я ўгібаў абедзвюма рукамі чарку і амаль апаражніў яе. Апякло ў роце, я скрывіўся, мэрарчыся пусціць слязу, а ўсе пачалі падхваляваць: «Глядзі, як жлукціць! Добры ваяка!»

Я падбадзёрыўся і, сп'янеўшы, давай танцаваць на лаве. Не разлічыў кроку, ці можа ў бакі павяло, і скінуўся далоў. А калі ляцеў, пабіў галаву аб сталец.

І цяпер яшчэ знак ёсць: над левым вокам, вышэй брыва. От, можна памацаць.

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 28–37.

[З аўтабіяграфіі Я. Коласа 1926 г.] Любіў я вясною па ўсходзе сонца зашыцца куды-небудзь у куток і слухаць жаваранкаў. Мне тады здавалася, што я ведаю, аб чым яны спяваюць, я адрозніваў вясёлыя і смутныя іх песні, і мне нават здавалася, што жаваранкі ў другіх мясцінах не так спяваюць, як нашы. Да ранніх дзяціных успамінаў адносяцца такія здарэнні. Засыпалі мы вясною яму, дзе была закопана бульба, яма залілася вадою. Я насіў трэскі, паслізнуўся на гліне і ўпаў у яму з вадою. Плюхаўся наверх, покі дзядзька Пятрусь не выцягнуў. Другі раз мяне падпаілі на дажынках, я пачаў танцаваць на лаве, скінуўся з лавы і аб табарэт разбіў сабе галаву. І да гэтага часу застаўся ў мяне на галаве знак. Помню яшчэ адну навальніцу ўначы. Я страшна перапалохаўся, дрыжэў, а бацька мяне заспакойваў, узяўшы да сябе на пасцель. Вучыцца чытаць прабаваў сам. Карыстаўся такім спосабам. Некаторыя літары чамусь рабілі на мяне большае ўражанне, і я пытаў асобу досыць паважную ў гэтай справе, як называецца такая літара, і стараўся запомніць яе назву. Такім парадкам вывучыў я ўсе літары, але чытанне давалася па першых часах трудна.

Колас Я. Збор твораў : у 20 т. Т. 20, с. 174.

1890

У 1890 г. Міцкевічы пераязджаюць у леснічоўку Альбуць.

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 177.

Акінчыцкая лясная камора.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1986 г.

Мясцовасць гэтая недалёка ад Новага Свержана (на супраць Стаўпцоў з левага боку Нёмана, за нёманскай далінай ёсць вёска Стары Свержан). Напрасткі да Новага Свержана было 3–4 вярсты, але прайсці тудою было льга толькі пеша. Там прайшлі юнацкія годы

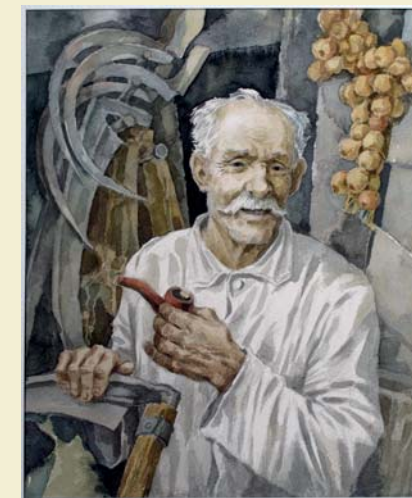
Коласа, з дзяцінства й аж да сталасці. Мясціна была прыгожая, — між лесу пры наднёманскім лузе. За Нёманам і нёманскай далінай вызначаліся палі, засеяныя збажыною. Па лузе сям-там раскіданыя былі азярыны й старыя нямнішчы з вербамі й лозамі па берагох. Пры лузе быў яшчэ старасвецкі лес, з асілкамі дубамі, таўшчэрнымі соснамі, асінамі, ялінамі. Недалёка ў лесе былі й грыбныя мясціны. Багаты ж быў і жывёльны свет. Было там шмат цікавасцяў для дзяцей, асабліва пры дзядзьку Антосю. Дзядзька Антось быў у сям'і неацэненым дабрадзеям. Быў ён дбалым гаспадаром, быў майстрам зрабіць усякую рэч, патрэбную ў гаспадарцы, выконваў ролю выхаваўцы дзяцей, ня бяручыся за гэта фармальна, і ўрыўкамі станавіўся для іх настаўнікам. Спраўляў дзецям розныя рухлівыя забаўкі. Часта гэтыя забаўкі спалучаліся з выкананнем нейкае працы. Дзядзька быў і першым настаўнікам прыродаведы. Два разы прыводзіў з лесу маладзенькіх ласянят. Адно гадалася аж пакуль не адправілі ў звярынец графа Чапскага недзе на Палессі. Часта прыпыняліся тут чужыя людзі з дальшых вёсак, загатаўляючы розную драўніну ці ракітавыя дубцы на плячёнкі. Часта наведвалі й сваякі з Мікалаеўшчыны, адлеглай на вёрст сем. Прывольна й весела жылося тут дзецям, і ня было нічога паганага, што магло б мець злы ўплыў на іх.

Цякла там з лесу невялічка
Травой заросшая крынічка...

Крынічка ж гэтая — след даўнейшай лясной рэчкі. Выгінаная ўбакі пацяжына — выразная рачная даліна — цягнулася ў гару вёрст праз 7–8 у кірунку Негарэлага (чыгуначная станцыя перад Койданавам), а потым трацілася ў разлеглых імшарах. Пры дарозе з Мікалаеўшчыны ў Акінчыцы яшчэ значны былі палі, на якіх некалі стаяў млын, і мясцовасць звалася Млыновішча. Уся гэтая пацяжына звалася «Таранавічаў лужок». Дзядзька Антось, яшчэ пасучы каровы, капаючы калодзеж, каб сабраць вады, выкапаў кульбу ад вялікага чаўна. Праўдападобна, нейкія тавары плылі на Стаўпецкую прыстань і па гэтай рэчцы. Чамусьці назову

Крынічка ў Альбуці.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1986 г.

Дзядзька Антось. Ілюстрацыя да пазмы «Новая зямля» Якуба Коласа. Мастак Васіль Шарантовіч, 2002 г.

яе не захавалася. У тых ж часы Нёман быў, бязумоўна, большы, паўнаводны, непараўнальны з цяперашнім.

Акідаючы адбеглым вокам мясціны таго кута й крыху ўнікаючы ў мінуласць, мімаволі ўспываюць на думку словы Купалы: «Буйным жыццём усё чыста кіпела...» Але і ў часы маладзенства Коласа прырода яшчэ мела сваю непарушную самабытную прыгажосць і прыцягальную прываблівасць. І сама думка скіроўваецца да таго, што паэтычны талент Коласа ўскалыхалі — Нёман з яго лугамі й птаствам, лес з крынічкамі й грыбнымі баравінамі ды сіняе неба, часамі з хмарамі, маланкамі й грымотамі. Уражлівы й спасцерагальны юнак — будучы Колас — так прывык да гэтае мясціны, так палюбіў прыроду яе, нібы арганічна зросся з ёю, як зрадніўся й з людзьмі, якія наведвалі ляснікову пасаду, што прыцягальнасць да роднага кута паланіла праз усё ягонае жыццё. Вялікая любасць да роднага кута, перанесеная з часам на ўвесь свой край, вызначыла характар Коласавае творчасці.

Галіна А. [Міцкевіч М. М.]. Якуб Колас, с. 105–107.

[З аўтабіяграфіі Я. Коласа 1926 г.] Пярэбары з Сухошчыны ў Альбуць (у «Новай зямлі» апісана як «Парэчча») кладуць выразную мяжу ў маім жыцці, і ў далейшым я ўжо добра памятаю. Першая навука вялася дома. Дома я вучыўся дзве зімы (я і два старэйшыя браты). Аднаго «дарэктара», вясковага хлопчыка, скончыўшага пачатковую школу, бацька наняў за 3 рублі на зіму. Потым нас адправілі ў сельскую школу. Альбуць найболей яскрава запала ў маёй памяці. Там была надзвычайна цікавая прырода. Ляснікова пасада стаяла на бойкай

Пярэбары. Ілюстрацыя да паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа. Мастак Васіль Шаранговіч, 2002 г.

Дарэктар. Ілюстрацыя да паэмы «Новая зямля» Якуба Коласа. Мастак Васіль Шаранговіч, 2002 г.

дарозе, кудую ішлі і ехалі людзі. Многа рознага люду паперабывала ў нашай хаце. Нямоўчныя, цікавыя гутаркі новых людзей пашыралі мой запас ведаў аб людзях і жыцці і далі мне багаты матэрыял для назірання. Лоўля рыбы, збіранне ягад і грыбоў, работы на полі і на лузе, каля дому,— усё гэта давала багаты змест жыцця ў Альбуці.

Колас Я. Збор твораў : у 20 т. Т. 20, с. 174–175.

[З успамінаў Я. Коласа] Маленства маё скончылася з пераездам у Альбуць. Пярэбары туды навіслі над нашай хатай як вялікая бяда. Гэта было ўжо трэцяе месца, куды пераводзілі бацьку. Значыць, наноў абжывайся, пачынай усё ў гаспадарцы з самага пачатку.

Што паслужыла прычынай пераводу? Хутчэй за ўсё бацькава стараннасць. Ён быў акураціст і наўрад ці правініўся, каб заслужыць кару. Бацька, апрача службовых абавязкаў, догляду лесу, сенажацей, заўсёды выконваў розныя даручэнні аб'ездчыка, а то і самага ляснічага. Рыбу лавіў для панскага стала, асочваў берлагі мядзведжыя, ласіныя жыроўкі, перад тым як паны прыязджалі на паляванне.

Кляў ён тады і сваю долю і панскую волю, але ўсё, што загадвалі, нязменна выконваў. Пайсці на рыбу — значыць кінуць без нагляду лес, а нехта адразу скмеціць, што ляснік па Нёмане боўтаецца, і дасць волю сякеры. У такіх выпадках дзядзька Антось ішоў на абход лясных кварталаў, каб каля справы сваё вока было.

Так думаецца: перавялі бацьку, бо яго папярэднік не мог усяго дапільнаваць. Альбуць — байчэйшае месца, больш неспакойнае. Недалёка Мікалаўшчына — вёска вялікая, на некалькі вуліц, як мястэчка, вялікая і галодная. Людзі лічылі, што няма чаго цырымоніцца з панскімі выгодамі: «У Радзівіла зямлі хапае, лесу яшчэ больш, а ў нас няма».

Мужыкі не вельмі клапаціліся, каб не падвесці пад абух лясніка. Секлі дрэвы, травілі лугі. У Ластку бацьку было зацішней. Незадаволены быў і дзядзька Антось. Здаецца, і зараз чую, як ён бурчыць: «За сваё старанне маеш папіханне».

Больш за ўсё турбавала дзядзьку тое, што на новым месцы была няўробленая, недагледжаная зямля. Ляснікам не хапала часу займацца гаспадаркай, не меў яго бацька, як і яго альбуцкі папярэднік. Усё ж і на кепска ўзвернутым разлогу або на паднятых бабскай і дзіцячай сілаю лядах ляснікі збіралі са сваіх дзялянак дабраватыя ўраджаі. У такім кірунку і вёў мой бацька размову з Антосем.

«Не гаруй,— казаў ён,— ты толькі вокам кінеш, а калі пальцам кіўнеш, тая зямля працу акупіць».

«Ага,— не здаваўся дзядзька,— а на гэты ўчастак колькі сілы ўтрубілі! І пакідай цяпер чорту лысаму».

«Абжывёмся, і там тое самае будзе,— суцяшаў бацька».

Аднак і сам не мог саўладаць з падступаўшай пад сэрца гаркотай: чалавек не належаў сам сабе. Кожную часіну маглі падняць, перакінуць, а то і зусім пазбавіць хлеба і даху.

Гэтыя прэбары, відаць, і з'явіліся тым рашучым пунктам для нашай сям'і, калі мужчыны гатовы былі вылузацца са скуры, каб толькі жыць на ўласнай зямлі.

Пераходзіла гэта імкненне і на нашы дзіцячыя душы, але наўрад ці свядома. Пераезду ў Альбуць мы, дзеці, былі рады і хадзілі ўподскакі. Новае месца, блізка школа, будзе большая кампанія, стане весялей.

Нібы ідучы насустрач нам, а можа, каб хутчэй адхінуць маці і Антося ад жалю і смутных разваг, а яшчэ пэўней — таму, што тэрмін для пераезду быў вызначаны кароткі, бацька не марудзіў. Неўзабаве на нашым дварэ стаялі запражаныя фурманкі з хатнім дабром. Мужчыны, як і водзіцца на ад'ездзе, крыху выпілі, забыліся на сваю бяду і пабадзёралі ці хацелі здавацца бадзёрымі.

Калі коні рушылі з месца, маці забегла апошні раз у хату і схавала нешта на покуці. Я падгледзеў гэта і цікаваў, каб як астацца ад воза і забраць схаванае. Мне ўсё здавалася, што там пакінуты грошы. Ажно гэта быў кавалак хлеба з соллю. Каб душы памёршых сваякоў мелі што пад'есці, пакуль не з'явіцца новага гаспадары. Да таго часу душы не маглі пераляцець на нашу новую сядзібу. Так мне потым растлумачыла сама маці ў Альбуці.

«І дзедава душа будзе лётаць сюды карміцца?» — запытаў я.

«Будзе, сыноч».

Я паверыў і пры вячэры адкладаў пасоленую лустачку на спажыву дзеду. Так мне хацелася хоць трохі перапрасіць дзеда за тое, што пры жыцці я не слухаў яго і дражніўся з ім.

Хлеб, вядома, заставаўся некранутым і ветраў пад страхую, аж пакуль не высыхаў на сухар.

Нейкая галодная душа — мыш ці верабейчык — аднойчы забрала пакладзены мною асушак. Аб гэтым я ў той жа момант паведаміў маці.

«А ў нас сягоння дзед быў!» — сказаў я з таямнічым выглядам.

«Ці ж ты яго бачыў?»

Я раскажаў, што адбылося. Маці пасміхнулася.

«Праўда, мама».

«Можа, і праўда»,— сказала яна.

Падпільнаваць, калі дзед з'явіцца па хлеб, падахвоціліся яшчэ Алесь і Уладзя. Але, вядома, засыналі, і мы вельмі смуціліся, папракаючы заспаўшага вартаўніка, калі выпадкам не знаходзілі хлеба на месцы.

Летам мы клалі скарыначкі пад страху, а ўзімку каля сенечных дзвярэй за касяк. Там і ўдалося мне аднойчы ўбачыць здаравенны пацучыны хвост. Я прыціснуў яго палачкаю, пацук піснуў і, высаджышы са шчыліны галаву, кінуўся наўцёкі. Ці то гэты піск здаўся мне падобным да дзедавага голасу, ці, можа, вочка тое напамянула зласнаваты позірк старога, адным чынам, я траха не самлеў ад страху. Затое ўсю зіму раскажаў, палохаючы меншых дзяцей, што бачыў дзеда.

Класці хлеб нам болей не дазволілі, дый я сам не рызыкнуў бы зрабіць гэта...

Двое сабак у нас было: Галас, рыжы самаадданы дварняк, і Тэпця, малая, крываногая, у рудых акулерах, сучачка. Такса, відаць. Яна лоўка знаходзіла

норы. За шкуркі тхараў і нарыц, якіх павыпорвала Тэпця, і была пабудавана новая хата. Дзядзька Антося так і казаў: «Тэпціна хата».

Тэпця на кожную дзічыну давала асобны голас. Асабліва злосна і неяк прарэзліва тонка брахала, пакалоўшы морду аб вожыка, і аж канчалася, унюхаўшы вужа або гадзюку. Счуўшы адчайны брэх свае напарніцы, Галас ляцеў як страла і, злаўчыўшыся, разрываў гадзіну напалам. Здаралася, гады кусалі нашу Тэпцю. Колькі разоў мы ўжо думалі: здохне. Прыйдзе ў двор апухшая, тоўстая, як мех з сечкаю. Павішчыць, павішчыць і сыдзе з дому.

Гэта ў жывёл звычайка такая: паміраць наводшыбе, каб не загнюшваць свайго лагва. Так гаварыў дзядзька Антося, і мы ўжо дзесяць разоў аплакалі разумную жывёліну. А глядзіш — дзён праз тры вяртаецца. Худая, але вясёлая.

«Дзе ты была, Тэпчэчка?» — абступаем мы яе, несучы падмацунку.

А яна стаіць, віляе хвосцікам, ежы не бярэ, хоць сліна капае ад галадоўлі, і тонка-тонка павіскае.

Дзядзька Антося смяецца і аж вочы жмурыць ад радасці, што вярнулася яго спадарожніца ў паляванні.

«Гэта яна,— кажа,— у Вільню ездзіла, да сабачага прафесара».

А Галас клаўся насупраць Тэпці: галаву на лапы, гаўкае раз-поразу і падсоўваецца на чэраве бліжэй, перабіраючы лапамі, каб яе зачапіць. Калі ўрэшце Тэпця звяртала ўвагу на такія манеўры і падбягала, каб лізнуць яго ў нос або лёгенька скубянуць за вуха, Галас, усхватаўся і пачынаў з брэхам лётаць наўкол нас, а пасля, забіраючы ўсё большыя кругі, і наўкол сядзібы.

Вось якая дружба бывае. Мне не часта здаралася бачыць, каб людзі гэтак радаваліся ад сустрэчы. Дзядзька гаварыў, што Тэпця сама сябе лячыла. Траваю...

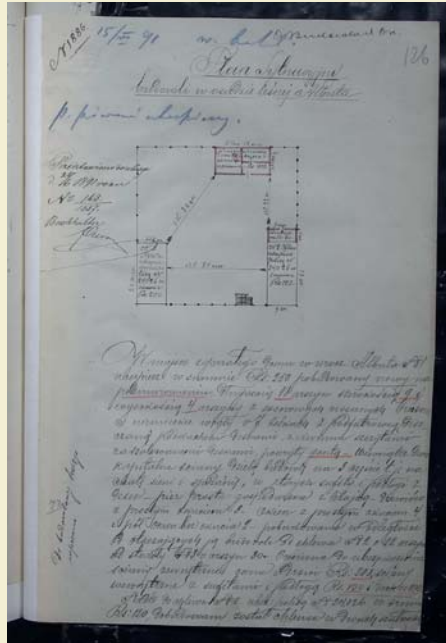
Лужанін М. Колас раскажае пра сябе, с. 39–43.

1891

[З успамінаў Я. Коласа] Альбуцкая хата сапраўды была благая. З дзіравай страхую, апушчаная, нейкая падслепаватая. Выглядала яна, як бабулька, што стаіць, успёршыся на кіёк. Многа сілы палажыў дзядзька Антося, каб давесці яе да ладу. Пасля ўзяўся за панадворак, абгарадзіў усю сядзібу.

А тут наша хата ўзяла дый згарэла. Пажар гэты я добра помню, бо я адзін быў пры маці і нічога людскага выхапіць з агню мы не змаглі. Перабраліся ў зямлянку і жылі ў ёй, пакуль не ўлезлі ў новую хаду. А будавалі яе за сабачыя грошы.

Лужанін М. Колас раскажае пра сябе, с. 42.

План будовлі новай хаты ў Альбуці, датуецца 25.06.1891 г. З фондаў Нацыянальнага гістарычнага архіва Беларусі (ф. 694, воп. 3, спр. 1984, арк. 126).

пафлі сеяць — няма раллі. Чорт раллю ўкраў. Пасеялі мы на месцы ўкрадзенай раллі гароф.

Зарадзіла так, што няма куды падзець таго гарофу. Пачалі карміць ім кабана. Вырас кабан, раз'еўся. Паклікалі дванаццаць чалавек біць яго. Мужчыны закурылі, а маці ўпусціла кабана ў фату. Пакурылі, пара кабана біць, а яго няма. Фукалі-фукалі, трафа галоў не паскручвалі. Дзе кабан? Тады нефта адгарнуў венік у качэргаф, аж япрук пад венікам».

І яшчэ гэтак расказваў Дзынгала: «Раней цяжка жылося, ой, як цяжка! Вядома: панскае горла — як суконнае бёрда: колькі ні дай, усё глыне. А мужыку — ні абразоў памаліцца, ні нажа зарэзацца.

Зямля — адзін пясок. Дый колькі тае зямлі — як старой бабе сесці. А тут яшчэ гора: дзед нарадзіўся, а бацька памёр. І немаведама, што рабіць: ці дзеда хрысціць, ці бацьку хаваць. У хаце грошай ні капейкі. Маці кажа мне: «Ідзі на платы».

Пагналі мы платы ў Коўню. Усё добра было, узялі разлік у падрадчыкаў-шафароў. Ідзем назад. Ідзем дзень, ідзем два. Я быў малы, стаміўся. Кажу сваім платагонам: «Вы ідзеце, а я адпачну». Пайшлі яны, пакінулі мяне аднаго.

Тут нахапіўся вечар. Страшна ў лесе. Я ўзлез на елку, сяджу і калачуся. Аж прыйшла нейкая пара, паніч і паненка. Селі яны пад маю елку. Выпілі віна,

Беды, што ішлі чарадою, а гэта і раптоўныя пераезды, і пажар, калі згарэла хата, абстралялі ўспрыманне навакольнага, вучылі разумець клопаты такіх жа беззямельных сялян-гаротнікаў.

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 177.

[З успамінаў Я. Коласа] Жыццё ў Альбуці ўзбагаціла мяне веданнем людзей. Тут я спачатку пачуў бясконцыя апавяданні пра Дзынгалу, а потым і пабачыў яго самога. Так дражнілі аднаго з мікалаўскіх сялян, бо ў маленстве ён спяваў:

Дзілін-бом, купляй мак
За тры грошы альбо так.

Гаварыў Дзынгала смешна шапялявчы. Ніколі не паўтараўся, і слухалі мы яго разявіўшы рот. «Паефалі,— «х» і «ш» Дзынгала вымаўляў як «ф»,— мы з братам араць. Аралі-аралі, назаўтра

з'елі панскіх марцыпанаў дый давай цалавацца. Паненка і гаворыць: «Слухай, кахане! А хто ж будзе наша дзіця гадаваць?» Ён падняў вочы на неба і адказвае: «Той, хто над намі».

Тут я не ўтрымаўся ды як гукну: «А ліха ж вашай галаве! Вы будзеце любіцца, а я вашы дзеці гадаваць! Трасцы!»

Яны перапалохаліся і паўцякалі. А я скок з елкі. Папіў віно, паеў марцыпаны — і ў Мікалаўшчыну...»

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 50–51.

1892—1893

З 1892 г. (па іншых звестках — з 1893) Кастусь вучыцца ў Мікалаеўшчынскай пачатковай школьцы, дзе настаўнічаў Мікалай Феафілавіч Корзун. Закон Божы выкладалі спачатку Лаўр Якубовіч, затым Фёдар Сулкоўскі. У школу вазілі, а ўзімку дзеці жылі на кватэры, за якую плацілі дровамі, бульбай, мукой. Школка ўяўляла сабой вялікі пакой, у якім займалася чатыры аддзяленні, каля сотні дзяцей, а настаўнік быў адзін на ўсіх. Кастусь умеў чытаць і пісаць, таму пачаў адразу з другога аддзялення, разам з братамі.

У бацькоўскай хаце побач з партрэтам Пушкіна вісеў і партрэт аднафамільца Адама Міцкевіча, і хлопчык адразу выхоўваўся ў маўклівай прысутнасці вялікіх ценяў. Бацька, як і дзядзька Антось, які жыў у сям'і брата, ведаў цану навукі — вёска Мікалаеўшчына, дзе абодва гадаліся, вызначалася ўжо тады тым, што з яе асяроддзя выйшла нямала вясковых настаўнікаў, народнай інтэлігенцыі і што там існаваў культ кнігі, адукацыі, духоўных адносін да свету. У школе Кастуся цікавілі вершы Пушкіна, Лермантава, Жукоўскага, Някрасава, захаплялі байкі Крылова. Пазнаёміўся ён і з вершамі Янкі Лучыны. Запомніўся хлопчыку момант, калі дзядзька Антось падараваў кніжку з байкамі Крылова, якія і сам вельмі любіў...

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 177.

[З успамінаў Я. Коласа] Байкі Крылова падараваў мне дзядзька Антось. Як ён дагадзіў мне! Пабудзіў на досвітку і даў у рукі: «На, цешся!» А купіў ён кнігу ў нядзелю на кірмашы. Быў гэта, помніцца, дадатак да «Нівы», на кепскай паперы, з цьмяным шрыфтам. Але даражэйшага падарунка ў той час я сабе не ўяўляў. Кнігу ў Стоўбцах пераплялі, і я клаў яе ў торбачку, выбіраючыся на пасту.

Праз некаторы час у маёй пастухоўскай торбе з'явіўся Пушкін. Як я чытаў яго! Наўзахапкі і шкадуючы, пакідаючы на заўтра. Умацую кнігу дзе-небудзь у развіліне дрэва, у расошцы, і стаю ці ківаюся перад ёю, як перад абразом або

перад люстэркам. Чытаю-чытаю, аж пакуль не вывучу старонку на памяць. Тады перагарну і бяруся за другую.

Гэта дапамагло мне перакладаць «Палтаву». Відаць, тады ўжо, у гады маленства, прымяраў я да Пушкіна беларускае слова. Некаторыя мясціны «Палтавы» даліся перакласціся лёгка, з першага чарнавіка. А наогул пасядзеў над гэтай работаю доўга.

Паэма так аўладала мною, што нічога іншага рабіць не мог, ні аб чым не дбаў і не помніў. Начама не спаў. Толькі прымружу вочы — пачынаю сніць, нібы пераклаў якраз тое месца, што не ўдавалася. А зараз ліецца свабодна, роўна, лёгка. Адна бяда: прачнешся — і забыў усё чыста. Тады я навучыўся прымушаць сябе прахватацца і запісваць тое, што сасню.

Марыя Дзмітраўна [жонка] трывожыцца пачала: «Спі ты, Костусь, а то ўсшалееш, чаго добрага». Я нават думаю, што яна мне цішком падсыпала ў чай парашкоў на сон. Трэба сказаць праўду, што выснены радкі раніцай здаваліся не такімі ўжо і ўдалымі. Я іх амаль не скарыстаў. Адна толькі мясціна пайшла ў друк. Я вельмі доўга думаў над ёю і запісаў, прачнуўшыся ноччу:

Ён сам імкліваць.
Ён — дзень ясны.
Ён грому божага раскат.

А як скончыў работу, стала і радасна і сумна: няўжо гэта ўсё? Хацеў брацца яшчэ за якую пушкінскую рэч. Аблюбаваў сабе «Домік у Каломне». І зрабіў бы, ды нешта адцягнула, перашкодзіла.

Але ў маленстве і потым у юнацтве, хоць прыйшлі і ўзварушылі ўсю душу Пушкін, а за ім і Гогаль, Крылоў надоўга заставаўся недасяжным літаратурным богам.

— На Арццохоўскіх азярынах мой бацька з Антосем часцяком лавілі рыбу. Дзядзька тут цалкам перакінуўся на рыбацтва. Не помню нават, ці захавалася ў яго ў Альбуці стрэльба. Перад дажджом рыба добра ловіцца. Неяк у другой палавіне лета ўдвух цягалі сетку, а я ішоў па беразе. І што, ты думаеш, рабіў? Чытаў ім уголас крылоўскае «Да салаўя»:

Отчего сей свист унылый,
Житель рощей, друг полей?
Не из города ль, мой милый,
Прилетел ты, соловей?

Багата тады налавілі рыбы. Дзядзька Антось усё жартаваў: «Рыба заслухалася «Салаўя» і сама палезла ў сетку».

Другі раз пайшлі мы на рыбу толькі з дзядзькам. Нічога не лавілася, я ўжо вылез з рэчкі, а ён пужаў рыбу з «ра́сы», гэта такая доўгая рачная трава. Хацеў і дзядзька выбірацца на бераг, а потым усміхнуўся і гаворыць: «Ану, зачні свайго «Салаўя!»» Я завёў:

Не из клетки ль на свободу
Выпорхнул в счастливый час
И, еще силка страшась,
Робко так поешь природу?

Дзядзька пужнуў раз, пужнуў два — і тут проста на бераг, мне пад ногі, выкаціўся мянэк фунты на чатыры. От пасмяяліся мы тады...

Дзядзька кажа: «Ён сіла збаяўся ды скок проста на бераг». І кладзецца ад рогату.

Канстанцін Міхайлавіч таксама смяецца, нібы яшчэ і дасюль шчаслівы той дзіцячай рыбацкай удачай.

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 61–63.

...Якуб Колас, публікуючы артыкул да 150-гадовага юбілею Аляксандра Пушкіна, пісаў: «Асабліва вялікі ўплыў зрабіў Пушкін на нас, маладых пісьменнікаў з народа, пісьменнікаў-дэмакратаў, якія прыйшлі ў беларускую літаратуру разам з рэвалюцыяй 1905 года,— на Янку Купалу і на мяне...». Гэта сцверджанне класіка беларускай літаратуры красамоўна сведчыць аб тым, што творчая спадчына вялікага рускага паэта стала неад'емнай часткай беларускага духоўнага жыцця і актыўна засвойвалася беларускай літаратурай на працягу двухсот гадоў.

<...> Ад Пушкіна блізка і да Адама Міцкевіча, і да Шэкспіра, і да Гамера. Вядома, шлях мог быць і іншым, ён і быў іншым у другіх беларускіх пісьменнікаў, аднак лёс распарадзіўся так, што Колас «выйшаў» менавіта на творчасць Пушкіна. «...не было б Пушкіна з яго «Яўгенам Анегіным», «Медным коннікам», «Вольнасцю» і пасланнем «У Сібір», «Капітанскай дачкой» і казкамі,— сцвярджаў Колас,— не было б, напэўна, і маіх паэм «Новая зямля» і

Ілюстрацыя да паэмы Якуба Коласа «Новая зямля». Мастак Васіль Шаранговіч, 2002 г.

“Хата рыбака”, лірыкі і прозы¹. А без «Новай зямлі», у сваю чаргу, не магчыма сёння ўявіць і беларускую, і сусветную літаратуры.

Тычына М. А. Аляксандр Пушкін і Якуб Колас, с. 3–5.

Бюст А. С. Пушкіна. З мемарыяльных рэчаў дома Якуба Коласа. 1949 г.

Якуба Коласа як глыбокага арыгінальнага мастака і геніяльнага паэта сама прырода таленту засцерагала ад павярхоўнага і схематычнага пераймання творчых урокаў аўтарытэтных мастацкіх традыцый. Аднак глыбока і творча пераасэнсаваны і трансфармаваны ўплыў класічнай школы Пушкіна коласаўская паэзія і проза шчодрэ ўбіралі ў сябе, настройваючыся на высокія эстэтычныя ўзоры пушкінскай гармоніі. Мастацкая сістэма Я. Коласа таксама засноўваецца на выключна шырокім дэмакратызме аўтарскай увагі да кожнага прадмета, кожнай жыццёвай з’явы, кожнага чалавечага характару, незалежна ад яго сацыяльнага статусу, адначасова строга захоўваючы іерархію ацэначных крытэрыяў і саміх жыццёвых каштоўнасцей, тонка і дакладна акрэсліваючы граніцы, дзе праходзіць лінія разыходжання паміж добром і злом, паміж вышэйшымі і ніжэйшымі каштоўнасцямі жыцця.

Жураўлёў В. П. Якуб Колас і паэтыка беларускага рамана, с. 58.

1894

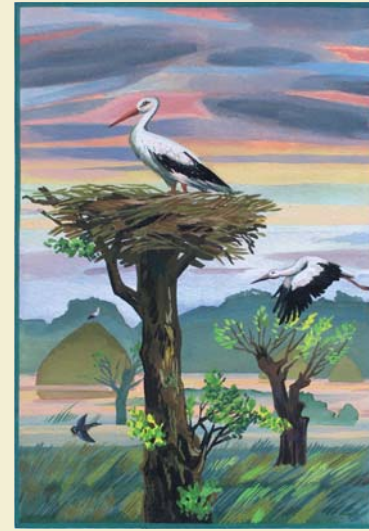
Першыя літаратурныя вопыты — байка «Лисица и ворона», верш «Вясна».

Мушынскі М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа, с. 24.

Першаю спробаю сябе ў літаратуры былі байка «Лисица и ворона» і верш «Вясна», напісаныя ў 12 гадоў, а першым слухачом — бацька, якому Кастусь прачытаў «Вясну», і ён, спытаўшы, ці праўда, што сам напісаў, заплаціў першы ганарар — рубель. Бацька, паслухаўшы пахвалу настаўніка Корзуна, рашыў пусціць сына ў навуку, вызначыўшы тым самым яго далейшы лёс.

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 178.

¹ Цыт. па: Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. Т. 12, с. 82.

Ілюстрацыя да верша Якуба Коласа «Вясна». Мастак Уладзімір Басалыга. 1986 г.

Грамадка дужых дубоў, стаўшы роўным паўколам, вартуе леснікову сядзібу. Грудок гэты толькі што вылузаўся з-пад снегу і яшчэ ўвесь чорны. Акурат як каравай хлеба з падгарэлаю скарынкаю.

Падумаўшы так, Костусь адчувае, што ў яго засмактала ў грудзях. Вельмі хочацца есці! Ён бяжыць па падсохшай сцежачцы ў хату. Адсвечваюць жоўтыя, не паспеўшы пашарэць ад дажджоў і ветру сцены. Толькі страху крыху пачарнела, але саломы яшчэ не злежалася і шатырыцца знізу, як валасы на абголенай машынкай пад гарбуз дзіцячай галаве.

Сенечныя дзверы расчынены, адтуль патыхае пах свежага печыва. Костусь цягне да сябе смачнае паветра і, спынены нечаканай думкай, прыцішае крок:

«А чаму ж наш грудок зрабіўся падобны да буханкі?»

Ён стаіць, шукаючы адказу.

«А, ведаю! Гэта яго лес сіскае з усіх бакоў. Зямлі няма дзе дзецца, яна падымаецца ўгору. Хутка тут можа зрабіцца гара, і наша хата апынецца на самым версе. От добра! Усё будзе відаць. І Мікалаўшчына, і Свержанскія маргі, а можа, і Нясвіж».

Костусь прыкладае палец да вуснаў і некаторы час спакмячае.

«Можа стацца і не гэтак. Лес будзе ціснуць, ціснуць на нашу пасаду, гара абваліцца, зробіцца прорва... І хата і мы ўсе...»

Кастусь чытае бацькам свой першы верш. Мастак Пётр Калінін. 1965 г.

«Елка ў пары з хваіноў». Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 1988 г.

Хлопец зажмурвае вочы і ўскоквае ў сенцы, уздрыгваючы ад выдуманнага ім страхоцця. Ён прачыняе дзверы ў хату, гатовы крыкнуць: «Мама!» — кінуцца да яе. Цэлы тыдзень не бачыліся! І тут жа заўважае, што ў хаце нікога няма. Ага! Маці прыкархнула, прысеўшы каля печы. Змарылася, пакуль упыніла ўсю работу.

У хаце добра прыбраная, пабеленыя сцены, пад дзярках вышараваны жвірам лавы, а шыбы вымыты так чысценька, аж зіхацяць. Адчуваецца, што блізка свята.

«Куды ж усе падзеліся? — Костусь разглядаецца, стоячы ў парозе.— Уладзя, пэўна, за бацькам у лес пацягнуўся, а малыя ўпрасіліся з дзядзькам ехаць у Мікалаўшчыну. Па мяне і па Алеся. Добра, што я пабег проста са школы, не чакаючы фурманкі. Лугам, узгоркамі...»

Костусь заплюшчвае на хвілінку вочы. Бачыць, як людзі сплычваюць бяргенне на беразе, як стукаюцца адна аб адну апошнія крыгі. І ўжо кнігаўкі пішчаць...

Ён быў памкнуўся папрасіць у маці есці, ды пашкадаваў будзіць. Паглядзеў на стол, дзе астываў пад белым абрусам хлеб, і ўздыхнуў.

«Усё роўна зараз нічога лепшага не дадуць... Пост. Разгаўляцца будзем толькі ў нядзелю, пасля ўсяночнай».

Скраўся на пальчыках да стала, адгарнуў настольніцу, але цэлай буханкі не зачпіў. Адкроіў лусту ад чэрствага акрайца. І, не скідаючы з плячэй шарачковай торбы з кнігамі,— на двор.

У сенцах рука з лустаю застыла каля самага рота. Так і не ўкусіў. Прамень, заляцеўшы цераз шчыліну, пазалаціў кропельку смалы на счэсаным сучку ў бервяне. Прыляпіўся да сцяны і не можа выцягнуць са смалы тонкую камарыную ножку.

«Няхай бы ён і застаўся тут. На ўсю ноч. Людска было б! Выйдзеш з хаты, а тут відната. От злавіць бы гэты прамень!»

Костусь зачыняе наглуха дзверы, амаль маючы пэўнасць, што калі прамень прыліп да сцяны, дык ужо не адарвецца. Але знікла шчыліна, уцёк і прамень.

Хлопец выходзіць з сянец і садзіцца на парозе. Пачынае паволі есці.

І вось ужо здаецца іншае. Дубы наўкол сядзібы ўзяліся за рукі, каб перагарадзіць дарогу сваім лясным сваякам на гэтую, адваяваную ў векавое пушчы, шмацінку грудавое зямлі.

З усіх бакоў, як казачныя ваякі, стоўпіліся ў чаканні бронзавыя атрады волатаў, старасвецкіх хвой. Чаго добрага, падасць знак невідочны лесавы атаман, яны пераступяць цераз выбегшую з лазняковага гушчарніку ручаінку, рынуцца да дубоў — і пачнецца бойка...

«Не,— усміхаецца сваёй уяве хлопчык,— не пярэйдучы! У лесе яшчэ растае снег, і наша ручаіна глыбокая-глыбокая».

Ён глядзіць на канец сцежкі, дзе драўляны масток злучае сядзібу з грунтавой дарогаю. Вада падымаецца ўсё вышэй і вышэй, вось ужо яна ліецца цераз маснічыны. Жоўтыя шапкі шумавіння, пакружыўшыся, адносяцца за плыню і завісаюць на ўзбярэжным парасніку шчаціністых елачак і хісткіх, як дубчыкі, асін.

«За ноч вады яшчэ прыбудзе,— думае Костусь.— Добра, што ў школу не трэба, а то б не перабраўся на той бок».

Ён падымае з-пад ног сваю школьную торбачку, дастае кнігу і сшыткі і зноў паглыбляецца ў мары.

Бор шуміць па-вясноваму, радасна і як быццам густа; увосень, калі ападуць лісты, зусім іншы гэты шум, рэдкі і неспакойны.

Хлопчык цяпер бачыць, што дубы і не збіраюцца кідацца ўрукапашную. Яны проста грэюць на сонцы перамёрзшыя за зіму, не паспеўшы зазеленець галіны.

Любае і звыклае абуджэнне суровай і ласкавай беларускай прыроды на гэты раз поўніць душу дзіўнай трывогай і хваляваннем.

Нібыта ўпершыню слухае Костусь і таемнае шастанне хваін, і перагукванне плытагонаў на недалёкім Нёмане, і шчабятанне ранняга жаўранка ў сіняй высачыні.

Раптам, ці гэта зноў здаецца, перастала біцца растрывожанае хлапечнае сэрца, і ўжо не на небе, а дзесьці глыбока ў грудзях узмахнуў крыльцамі жаўранак. Узмахнуў і заспяваў...

Песня звінела, не змаўкаючы, срэбная трэль цудоўна ператваралася ў родныя і знаёмыя словы... Так гаварыла з ім маці!

Костусь схапіў сшытак і, спяшаючыся, пачаў запісваць гэтыя словы. Хоць бы не расталі яны, як тая жаўранкава песня, што ўсё аддаляецца, адлятаючы ў вышыню.

У гародзе гарлае певень. Рыжы хвост яго зіхаціць праўдзівым золатам, як добра начышчаная ягадамі бузіны мядзяная міска.

За ўтульны дамок на ліпе сvaraцца з вераб'ямі шпакі. Яны вярнуліся з выраю і адразу ж узяліся высаляць крыклівых кватарантаў. Вераб'і яшчэ гроззяць і лаюцца, аднак хапаючыся перабіраюцца пад застрэшша ў гумно і цягаюць туды пух і сухія травінкі. Ад птушынай мітусні прачынаецца прыдрамаўшая на сонейку крываногая Тэпця і ляніва пазяхае, касавурачыся на свайго няўважлівага гаспадара. Яна ўстае, павільваючы хвостом, падыходзіць да яго, прынюхваецца і асцярожна забірае пакладзеную на торбачку недаедзеную скібку.

Костусь нічога не бачыць і не чуе.

Над сядзібай робіць плаўныя кругі пара буслоў. Яны прыглядаюцца да гнязда на старой бязверхай бярэзіне, пазнаючы, ці хоць тая самая гэтая буслянка, дзе яны бестурботна жылі летась і выгадалі сваіх даўгалыгіх дзяцей.

Нішто не можа адцягнуць яго, Костусь піша і піша. Нарэшце адрываецца ад паперы і, нічога не разумеючы, аглядаецца на бакі. Дзе ён быў, што адбылося тут?

Цудоўны жаўранак у грудзях змоўк. А ў сшытку засталіся няроўныя радкі, вельмі падобныя да вершаў са школьнай чытанкі.

Костусь прачытаў і яшчэ больш здзівіўся: сапраўды, ён злажыў верш! І гэтак лёгка, неўзаметку, не думаючы, агледзецца не паспеў. Не так, як тую байку пра варону і лісіцу! Цэлы тыдзень калупаўся... Радок да радка не прыставаў,

словы не змяшчаліся ў іх, прыдумваліся, як назнарок, такія доўгія, хоць ты колькі складоў сякераю адсячы. І калі ён, горды сваім тварэннем, прачытаў брату, што пачалося! Якіх толькі кпін не наслухаўся. «Не будзе з цябе пісакі, хоць бы ты ў порткі мокра зрабіў». А потым: «Пісаў пісакі, а не разбярэ і сабака». І многа нагаварыў яму Алесь яшчэ больш крыўднага.

«Памыляешся, Алесь! — Костусь здаволена ўсміхаецца. — Будзе! І не пісакі, а паэт. Толькі вершаў маіх ты больш не пабачыш, пакуль не надрукую...»

Костусь уяўляе, як будуць здзіўлены яго бацькі і браты. Нехта разгорне кнігу, а там — верш. І падпісана: «Канстанцін Міцкевіч».

«Чакай, чакай, — скажа дзядзька Антось. — Які ж гэты Міцкевіч? Той жа Міцкевіч, з-пад Навагрудка, здаецца, зваўся Адам. Слухай, Міхал, ці не наш гэты Костусь?»

Бацька возьме кнігу, праверыць на свае вочы: «Відаць, ён».

Потым кніга пойдзе з рук у рукі. Усе будуць хваліць і глядзець на яго, Костуся. А ён будзе сядзець на покуці, есці цалкі з тоўстымі скваркамі і ні да чаго не прызнавацца. Пад'еўшы, устане і скажа: «У мяне яшчэ многа напісана». Дастане вялікую кнігу ў скураных лаўках і пачне чытаць. Усе заслухаюцца, маці ўтрэ хусткаю слёзы... І ніхто не асмеліцца кпіць.

Успомніўшы пра кпіны, Костусь цвёрда рашае: «Да пары да часу нікому не пакажу. Хай потым ведаюць».

Падумаўшы, ён піша зверху старонкі назву «Вясна», а ўнізе старанна выводзіць свой подпіс. Вельмі хочацца да прозвішча яшчэ дадаць слова «паэт» і ўдакладніць: «з-пад Стоўбцаў». Каб сапраўды не зблыталі з тым Міцкевічам, што з-пад Навагрудка.

Костусь вагаецца. Не, не трэба. Такіх доўгіх подпісаў пад вершамі ён нідзе не бачыў. Хай будзе так. Тым больш — на развагі не застаецца часу. На лясной дарозе, недзе зусім недалёка, рыпяць колы і чуюцца дзіцячы смех.

«Нашы! Дзядзька вяртаецца з Мікалаўшчыны».

Костусь хавае верш у сшытак і кладзе яго ў торбачку. У гэты час над падворкам, як быццам над самай галавою хлопца, зноў пачынае спяваць жаўранак. Костусь падымае вочы і захоплена слухае, удзячны за скінутую з вясновага неба песню.

Маці выходзіць з сянец і бярэ яго за плячук.

— Ты ўжо дома, сыноч? І сядзіш галодны. Як жа ты прыбег, што я не чула? Што ж ты рабіў тут, скілеў на парозе?

Костусь канчаткова абуджаецца. Не паварочваючы галавы, ён трэцца шчакою аб цёплую матчыну руку.

— Нічога... Сядзеў ціхенька. Я бачыў, ты спіш. А здавалася, ты побач, нешта гаворыш са мною, ма...

Але перарваў на палавіне мілы, абыклы дзіцячы зваротак і першы раз сказаў: «Маці».

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 104–109.

1895—1897

[З успамінаў Я. Коласа] Школу я скончыў, калі мне было гадоў дванаццаць. Вучыўся толькі дзве зімы, пачаў адразу з другога аддзялення: ад навукі Яські Базыльевых [дарэктара] нешта ўсё ж такі засталася ў галаве.

Настаўнікам у нас быў нейкі Корзун, чорны, як цыган. Каму больш дзякаваць за першыя барозны навучання, Яську ці яму, не ведаю. Адно скажу, калі я, ужо будучы настаўнікам, злаваўся на вучняў і гатоў быў выкпіць каго-небудзь з іх або пакараць, дык заўсёды стрымліваў сябе: «Ты ж не Корзун».

Граматына пісаць навучыўся сам. Рабіў такім чынам: перапісваў байкі па памяці, а пасля правіў па кнізе. Добрую памяць меў, дапамагала.

— Школа была ў Мікалаўшчыне. Туды нас спярша вазілі, потым сялілі ў бацькавых братоў ці наймалі кватэру за натуральную плату: дровы, бульба, мука.

Я любіў альбуцкую хату і сумаваў па ёй. У суботу пад вечар, адвучыўшыся, мы беглі дамоў. Лугам, лугам! Хораша было. Тут табе і лес, і Нёман. Зімою, калі хутка цямнела, нас баяліся пускаць адных. Але ж мы былі хлопцы-лесавікі, валілі цераз лес смела. Нават касавурыліся, калі перад нядзеляю, у асабліва цёмныя піліпаўскія вечары, прыязджаў па нас дзядзька.

Канстанцін Міхайлавіч паглядзеў на маю [Лужаніна] папяросу. Ён ужо кінуў курыць, але заўсёды прасіў гасцей не зважаць на гэта.

— Мне ўжо не хочацца курыць, а дым нюхаю з задавальненнем, — казаў ён. На гэты раз, відаць, яго пацягнула закурыць. Пакруціў у руках пачак з папяросамі, прамовіў:

— Скончыўшы школу, я легалізаваў курэнне. Праўда, толькі перад маці. Бацькі баяўся, хоць ведаў, што ён нейкім чынам вылучаў мяне сярод братоў і сясцёр і мякчэў, гаворачы да мяне. Бачачы маю прагу да чытання, ён стараўся кніжак, нават купляў іх сяды-тады.

А расстацца з капейкаю было яму не так лёгка. Дый капейкі тыя цяжка даставаліся, і шчадзіліся яны на зямлю. Колькі ні ўспамінаю гаворкі дзядзькі

Маленькі Костусь чытае кнігу.
Мастак Уладзімір Сулкоўскі. 2007 г.

з бацькам, заўсёды ў іх была адна турбота: хоць драбочак, хоць сіняпёсу, але свайго.

Бацька шкадаваў мяне. У сялянскім разуменні шкадаваць важыла больш, чым любіць. Помніш народную песню?

Канстанцін Міхайлавіч хвіліну падумаў.

— Матыў яе нагадвае «Ці свет, ці світае».

Не будзі мяне рана,
А прыспі мяне, мілы,
Не любі мяне сёння,
А шкадуй мяне заўтра...

— Я быў міжвольным сведкам бацькавай размовы з Антосем. Яны сядзелі ў хаце ўдваіх, выпілі паўкварты цішком ад маці і не заўважылі, што я ляжу на печы пад халатом.

«Шкада мне Костуся,— так і сказаў бацька.— Школа скончана, а яму яшчэ хочацца навукі. З тым, што ён умее, і ў пісарчукі не выб'ешся. Дый што гэта за доля пісарская! П'юць яны, бо ад зямлі адарваліся, а да неба не ўзляцелі. І кожнаму, хто ў воласць прыйдзе, так і глядзяць у кішэню: ці не тырчыць адтуль корак. А гаспадара з хлопца таксама не будзе. Хоць ён і рупны, і старанны, а пра сваё думае, усё цікуе, каб аднаму застацца».

Дзядзька Антось слухаў, ківаў галавою і, мне здалося, хліпнуў носам: ён быў вельмі чулы і скоры на слязу.

А бацька гаварыў далей: «Можа, і разумна ты зрабіў, браце Антось, што не ажаніўся. Бо я от напладзіў поўную хату жабракоў. Нават калі б удалося зямлі купіць, усе яны на ёй не пракормяцца. Трэба па свеце разганяць. Ну, дзяўчаты замуж павыходзяць, каб толькі пасагу ім наскрэбці, беспасажных не надта хапаюць. А хлопцы? У прымы прыстануць хіба. Прымачы хлеб сабачы, а ўсё ж лепш, чым ніякі. І я такі думаю — пускаць Костуся ў навуку. А куды і за што вучыць будзем, не ведаю».

Дзядзька Антось яшчэ раз хліпнуў носам: «Падцягнем, Міхале, тужэй папружкі, а нешта зробім для хлопца. Наш век ужо канчаецца, а ён, можа, што людскае ўбачыць».

Тым часам у хату зайшла маці, гаворка перабілася. Але гэта дало мне магчымасць смялей загаварыць з бацькам пра настаўніцкую семінарыю. Відаць, і ён думаў аб гэтым. Прыклад быў, мікалаўцы прабілі ўжо сцежку ў гэтую ўстанову. Туды не толькі прымалі сялянскіх дзяцей, а і дармова вучылі. Каб адно паступіць, я б тады не вісеў каменем на шыі ў бацькоў.

Ахвотнікаў вучыцца ў Мікалаўшчыне ставала, наогул шмат пісьменных людзей у нас было. Штурхала на гэта тое ж малазямелле: не дае зямля кавалка хлеба — шукай іншага ратунку. І шукалі. Той-сёй знаходзіў.

Уважаючы на гэта, бацька даў мне дазвол рыхтавацца ў семінарыю.

— Дзве зімы я вучыўся самастойна. Пачаў з таго, што схадзіў у Нясвіж і купіў сабе граматыку Говарава. Я аб гэтым успамінаў ужо недзе. Але граматыч-

ныя правілы чамусьці не лезлі ў галаву. Яны чаргаваліся з урыўкамі цудоўных твораў. Я прабягаў вачыма тое ці іншае правіла і адразу ж хапаўся за радкі Пушкіна або Лермантава.

Терек воет, дик и злобен...

Чытаю і чытаю, адарвацца не магу. Гэта падабалася незразумеласцю, непадобнасцю да таго свету, які быў навакол мяне. Вычытаныя ў граматыцы і запомненыя мясцінкі я сустракаў пазней, чытаючы ўжо цэлыя творы, адкуль яны былі ўзяты, як добрых, даўно знаёмых сяброў. І ад гэтага, як мне здавалася, твор набываў яшчэ болей і сілы і хараства.

Адным словам, падрыхтоўка мая была неважнецкая, саматужная. Дый перарывалася яна хатняю работаю. Я ўвесь час пасвіў жывёлу.

— Былі пад маім началом у нашым невялічкім статку бугай і баран. Вельмі ў згодзе жылі паміж сабою. Бугай надзвычай любіў біцца. Згледзіць на другім беразе чужы статак — і туды. Тут ужо ні пугаю, ні калом не запыніш. Пераплыве раку і пачынае ўсё мэтлашыць.

Баран хоць і не любіў вады, але неяк усё ж плыў за ім услед. Калі два бугаі браліся ў рожкі, баран разганяўся і біў чужога бугая пад рабро. От такая была непераможная пара.

З гэтакімі пастухоўскімі прыгодамі многа не навучыўся. Пасля кожнага бугаінага паядынку ўсчыналіся сваркі, уздымаўся вэрхал. І перш за ўсё пападала пастуху.

— Зімою мне было зацішней вучыцца. Узяўся памагаць мне другі Антось, дзядзька па матчынай лініі. Паганяў ён мяне па граматыцы, а пасля даў дыктоўку. І здзіўіўся: правіл не ведаю, а памылак няма. Гэта мне тое перапісанне твораў па памяці памагло: я запомніў, як пішуцца асобныя словы і цэлыя сказы, хоць і не ведаў, чаму гэтак трэба пісаць.

Вывезла мяне гэта і на прыймовым экзамене. Нам дыктавалі «На тяге» Тургенева. Я напісаў дыктоўку без памылак, усяго адну кропку забыўся паставіць.

— А вось спяваць я зусім не ўмеў і больш за ўсё баяўся экзамену па спевах. Думаў, правалюся. А бацька падбадзёрваў: «Нічога, разяўляй рот на вярсту і цягни. Паступіш».

— Нарэшце прыйшоў трывожны і чаканы час. Падапранулі мяне чысцей, сабраў я свае кніжачкі, маці перахрысціла на дарогу.

Пасадзілі на воз і — на экзамен. Выязджалі мы ў Нясвіж нанач. Па дарозе папасвілі каня ў лузе, а прыехаўшы ў мястэчка, спыніліся ў заезджай. Там — духата, смурод. Пасля нашага ляснога паветра я ніяк не мог заснуць. Сядзеў там на лаве і толькі слухаў, як гэта салодка храпе бацька. Вядома, трывожыла мяне таксама іншае: што будзе, ці ўдасца хаця паступіць.

Я цвёрда наважыў: калі не паступлю — сыду з хаты, не стрываю, калі мне ў вочы пачнуць пароць за невуцтва. Куды я пайду — сам не ведаў. Чамусьці

думаў, што наймуся на пабудову чыгункі, буду сыпаць пясок на наспу і ўкладаць шпалы.

А яшчэ больш вабіла жыццё на смалакурні. Цішыня, адзінота. Можна думаць і запісваць усё, аб чым памарыцца.

Перамучыўся я ноч у бруднай і смярдзючай заезджай. У семінарыю прыйшоў, як у храм. Няўжо ж я тут буду хадзіць і жыць, у такім дзівосным месцы? А настаўнікі? Няўжо гэтыя людзі, непрыступныя, як міністры, будуць гаварыць са мною?

Праўда, міністраў ні тады, ні пазней аж да цяперашняга часу я ніколі не бачыў. Толькі паступіўшы, напаткаў у нейкім часопісе з нашай семінарскай бібліятэкі партрэт міністра народнай асветы Дзялянава з выкалатымі вачамі. Гэта яму адпомсціў хтосьці з семінарыстаў за тое, што не дапускаў да асветы «кухарчыных дзяцей».

Нарэшце экзамен. Папродаў я тут дрыжыкаў. Але паступіў усё ж такі.

Лужанін М. Колас расказвае пра сябе, с. 63–67.

1898—1900

Канстанцін Міхайлавіч Міцкевіч — семінарыст Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. Нясвіж, 1901 г.

У 1898 г. Кастусь паступае ў Нясвіжскую настаўніцкую семінарыю «на казённы кошт». Перабольшваць значэнне яго выбару не даводзіцца: «Я не мог у той час, калі ішоў у навуку,— пісаў Колас,— кіравацца ідэямі служэння народу. У настаўніцкую семінарыю рыхтаваўся таму, што гэта семінарыя была найболей блізкай мне тэрытарыяльна, гэта была амаль адзіная дарога для навукі... Магчыма, што ў мяне і былі няясныя мары працаваць для народа»¹. Адукацыя і выхаванне ў семінарыі не садзейнічалі росту нацыянальнай свядомасці, яна будавалася «на прынцыпах ультраманархічных і патрыятычных»². Усё, што нагадвала пра Беларусь, абсмейвалася і аплёўвалася. Калі беларускае слова і пранікала ў семінарскія сцены, то хіба толькі дзеля забавы. У цэлым жа вучоба мела свае станоўчыя

¹ Цыт. па: Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. Т. 14, с. 73.

² Цыт. па: Колас, Я. Збор твораў : у 14 т. Т. 13, с. 78.

Нясвіжская настаўніцкая семінарыя. [1900-я гг.]

Настаўнікі Нясвіжскай настаўніцкай семінарыі. [1900-я гг.]

вынікі, бо Колас пазнаёміўся з рускай літаратурай ды і з іншымі прадметамі больш сістэматычна.

Якуб Колас (Тычына М. А.), с. 178.

У семінарыі выкладаліся: Закон Божы, царкоўнаславянская мова, руская мова, арыфметыка, геаметрыя, гісторыя, геаграфія, прыродазнаўства і фізіка, чыстапісанне і маляванне, педагогіка, гімнастыка, спевы.

Мушыньскі М. І. Летапіс жыцця і творчасці Якуба Коласа, с. 24.

[З успамінаў Я. Коласа] Але маё навучанне штурхалі ўперад тры рэчы. Перш-наперш — уласнае самалюбства. Як гэта я магу атрымаць двойку, а сусед па лаўцы аграбае пяцёркі. Потым — кожны з нас баяўся, каб не зволілі, калі пачнеш адставаць. Прыдраўшыся да выпадку, выкідвалі і здольных хлопцаў за іх яршыстасць.

Самае галоўнае, што ў мяне пакрысе пачало абуджацца замілаванне да выбранай прафесіі. Мне было ўсё роўна, куды паступіць, абы вучыцца, бо ведаць заўсёды хацеў пабольш. Я пачаў па-сапраўднаму старацца, калі ўбачыў магчымасць прыкладзі і перадаваць свае веды.

Паспрыялі гэтаму таварышы, сярод іх былі сапраўдныя энтузіясты настаўніцкай справы. На такі троп стаў узыходзіць і я. Разважаў наіўна, але недзе і правільна.

Кастусь Міцкевіч у семінарыі. Мастак Іван Рэй. 1972 г.